

SMİTH –SPİNOZA VE İKTİSAT TEORİSİNİN KISA BİR ELEŞTİRİSİ

Metin Sarfati

Marmara Üniversitesi

Doçent

metin.sarfati@marmara.edu.tr

Özet

“Spinozyen antropolojinin insan kurgusunun, her zaman değilse de Smith’in insanı ile zaman zaman çakıştığı görülür. İktisat teorisinin insanına böylece antropolojik ve sosyolojik itiraz Smith’ten önce Spinoza’dan gelecektir. İktisat teorisinin filozofik–antropolojik yapılandırılmasına Spinoza-Hume-Smith sürecinde itiraz edilecektir.

Rekabetçi, hesaplayıcı ve bu durumda her zaman bilinçli ve amacı “a priori” bilinen birey Spinozyen antropolojide söz konusu değildir. Evrenselliği hiç söz konusu değildir. Zaman ve tarih ötesi olması düşünülemez, çünkü duygulanışların sonucunda elde edilen ve “conatus”u şeylendirecek, amaçlandırarak olan önceden bilinmeyendir.

Yukarıda yazılanlardan hareketle iktisat teorisinin temel postülalarının Smithyen ve özellikle Spinozyen eleştirisinin yapılması hedeflenmektedir. Söz konusu eleştiri felsefi-antropolojik bir çerçevede yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çıkar, rekabet, sempati

Alan Tanımı: İktisadi Düşünce ve Metodoloji Okulları

A BRIEF CRITICISM OF SMITH–SPINOZA AND ECONOMY THEORY

Abstract

“It is seen that human theory of Spinozian anthropology sometimes coincide with Smith’s human although not all the time. Therefore, anthropologic and sociologic objection to economy theory’s human shall come from Spinoza before Smith. Philosophical–anthropologic structuring of economy theory shall be objected during Spinoza-Hume-Smith process.

A competitive, calculating, known to be conscious individual with purpose as priority is not in question in Spinozian anthropology. Its universality is out of question. It can not be considered to be beyond time and history as the thing that

is achieved upon sentimentality and which shall purpose, attribute “conatus” is unknown.

Within the scope of above, it is aimed to make Smithian and especially Spinozian criticism of economy theory’s basic postulates. Criticism in question shall be made within a philosophical – anthropologic framework.

Key Words: *Interest, competition, sympathy*

JEL Code: B19

1. Giriş

Ekonomi politik modern dönemlerin asli bir unsurudur. Ama modernitenin içinde, örneğin Rousseaucu bir “konstrüktivist” toplum kurgulanmasının reddinde yaşam bulan özgün bir felsefenin ürünüdür. Bu anlamda yer üzerindeki yaşama ait bir algıdır da. Onun için ve ister istemez, ancak etik bir çerçeve içinde anlam bulur. Bir tahayyüldür hatta. Ama bir teknikler bütünü değildir ve temel olarak araçsal bir nitelik taşımaz.

Ekonomi politik Hume için de Smith için de bilimdir ama bu bilim kartezyen bir algının ötesinde, insan tahayyülünü de içeren ve *bilinmeyene* yer bırakan bir söylem içerir. Bir alternatifler ve tercihler bilimi olması, doğası itibarıyla *belirsizliğin* “a priori” varlığını gerektirir. Karar sürecinin belli bir aşamasında determinist bir kurgunun varlığı ve gerekliliği bunun nihai bir varış noktası olduğunu göstermeyecektir. Çünkü süreç yeniden belirsizliklere gebe olacaktır. Bilinmeyen ve bilinmeyecek olan yaşamın bizzat özüne ait olarak beklemektedir. Determinizm ve endeterminizm bir sarmal halinde bu bilimin özünü oluşturacaktır.

Ortaya konmak istenen ilk tez kendiliğinden ortaya çıkıyor; ekonomi politik özellikle Smithçi vurgusuyla önce salt ve koyu bir determinizmin ötesinde olacaktır. Bununla birlikte temel amaç, despotizmin sınırlarının dışında, dinsel olanın ve politik olanın ötesinde bir insan ve ama onunla birlikte bir toplum arayışı olacaktır.

Öyle ise tezin diğer bölümü ekonomi politiğin temel felsefesinin rasyonalite üzerine değil, kimi zaman anti rasyonel unsurlar içeren bir “duygusal rasyonalite”ye oturması olacaktır.

Burada Spinoza ile özellikle Spinoza’nın “etiğindeki” “duygulanış” üzerine oturtulmuş insan tabiatı ile ilişki kurulacaktır. Mutlak bir Smith-Spinoza çakışması değilse de her zaman, kimi koşutlukların, ilginç koşutlukların kapısı aralanacaktır.

İktisat biliminin artık etikle ilişkisinin olmadığı açıkça ilan edilecektir. Hemen ardından modernitenin sürecindeki –tarihselcilik, romantizm- gibi tüm parantezler görmezden gelinip, iktisat bilimi bunların gölgesinden kurtarılmak istenecektir. (Le Masne,2002:14).

Ekonomi politiğin determinist-endeterminist sarmalından çıkılacak, Smith'in *sürprizli* dünyasından uzaklaşılacaktır. Gerçek mutlak olarak algılanacaktır.

O zaman ontolojik, epistemolojik ve metodolojik farklılaşmalarla birlikte temel problematik belirecek; “ekonomi politiğin insanı”nın Heidegger’in “varlığın merkezine oturan insanından ontolojik olarak farklı olması” (Sarfati,2010:82) gibi, iktisat biliminin “a priori” gerçeği elde edebilme gücüne sahip insanı ile yabancılığı belirginleşecektir.

Şu sorunun yanıtının bulunması artık aciliyet kazanmış görünmekte: Bilimsel olma çabasındaki iktisadın insanı, tüm çabalarına rağmen hala insan olana benzemekte midir?

2. Bilimin Yeni Misyonu: Yeniden yapılandırma

“Anthropocentrisme” insanlığın serüveninde Galilé-Bacon–Descartes çizgisinde yaşam bulur somutlaşır. Felsefedeki devrim gerçekliğin kavranabileceğine dair inancı oluşturup pekiştirdiğinde bilimsel devrime de imkân hazırlanmıştı (Koyré,1978:349).

“Galileo-kartezyen” devrimle düşünsel süreç önemli bir dönüşümün içindedir. Galileocu devrim ve matematiksel bilme sayesinde, evren ve gerçeklik tektir; ebedi olanla ilgisi kesilen bilime, bu taraftaki gerçekliğin anahtarını insan olana sunmaya hazırdır.

“Descartes ile bilimin amacı dünyayı tanımaktan çok, daha iyi bir tanesini inşa etmek olacaktır” (Ost,1995:38).

Bilimin misyonu artık budur. Rasyosu sayesinde artık bilebilen ve tanrıyı da öte tarafa gönderen insan tek iktidar sahibidir bu yer üzerinde ve Descartes’ın düşünüyü gerçekleştirebilecektir. Yeniden yapılandırılacak bu dünya üzerinde yaşam gerçeğin bizzat kendisidir.

"Metafizik hipotezleri bir yana bırakalım." der Locke;
"bunların bir işe yaradığını hiç gördünüz mü?" diye ilave eder (Hazard,1961:229).

Gerçekten de artık “işe yarayan” yapılacaktır: "Yer üzerindeki temel vazifemiz açıktır artık; maddi hayatımızın gereklerini temin etmek öncelikli işimizdir”

diyecektir Hazard (Hazard,1961:230). Bilim, ebedi olanla ilişkisini kesmiştir. Maddi gereklerin karşılanmasında etkin olduğu, olabildiği, insana “fayda” sağladığı oranda da bilim, bilim olacaktır.

Yeni kurtarıcı olmaya da soyunabilecektir modern dünyanın bilimi. Yeni gerçek, bilime ait olacaktır ve insanlığın alanına da tatbik edilebilecektir. Gerçek, insan rasyosunun çok uzağında değildir, Gusdorf’un deyişiyle "Bir anlamda kutsalın ve insanın gerçekliği, Galileci yasaya tâbi kılınmak istenecektir” (Gusdorf,1993,I:182).

Biliminin eşliğindeki mağrur insan, boşalan iktidarı rasyoya bırakmaya hazırdır. Kendisi rasyodan ibaret olduğuna göre aslında taht onun olacaktır. Ne var ki tutsaklığından kurtulmak için çok emek verilmiş dogmatizm başka bir kapıdan içeri alınacaktı.

3. Modernitede Bir Yol Ayırımı Olarak Ekonomi Politik

Ekonomi politik de bu çerçeve içinde modernitenin bir ürünü fakat “Galileo-kartezyen” yorumuna, örneğin romantiklerle beraber, ciddi bir itiraz ve alternatif olarak belirecektir. Onun insanı da “romantiklerinki gibi bu dünyaya ‘yaratıcı’ olarak değil yaratılan olarak gelmiştir öncelikle” (Gusdorf,1993,I:10). Ama aslolan, ekonomi politiğin felsefesinin kartezyen çizgiden ayrılarak Newtoncu epistemoloji içinde yapılanması ve “bilinmeyene”, daha doğrusu “bilinemeyene” yer bırakması olacaktır.

“Akıl bir balondan ibarettir diyecektir”

(Arosio-Malherbe,2007:142).

Ekonomi politiğin felsefesinin mimarlarından Hume rasyoyu şöyle diyerek ikinci olana itecektir: “Akıl soğuktur, çıkar gütmeyen, eylem için bir motif oluşturamaz. Sadece dışarıdan gelen güdüleri yönetir ve bize böylece mutluluğa ulaşma ve mutsuzluktan kaçınma yollarını gösterir” (Hume,1947:155).

Hume’un deneyci duygusalılığı, Kartezyen Cogito’nun ötesinde, hatta kimi zaman karşısında, yer yer anti rasyoneldir. Ekonomi politiğin felsefesi duygusal rasyonalizmin bir ürünü olarak bu anlamda özgün olacaktır.

Rasyoya indirgenmiş “mutlak”ın olmadığı bir epistemolojiyi içselleştirecek ekonomi politiğin insanının da doğal olarak bu dünya üzerindeki iddiası makul olacaktır.

Bilimsel felsefesi ona bilinebilirin sınırını göstermiştir. Smith'in insanının, Heidegger'i ürküten *varlığın merkezine oturma* iddiası olmayacaktır. Gerçek çünkü ona değil sisteme aittir (Heidegger,1962:83).

Bu durumda, despot olması bir yana, ekonomiyi ve oradan kalkarak siyaseti düzenleyemeyecek olan bireyin, toplumu yapılandırmaya kalkması söz konusu değildir. Kaldı ki bunu yapmanın aracına da sahip değildir. Rasyosu ve bilimsel epistemolojisinin unsurları bu araçları ona sağlayamayacaktır.

4. Temel Postülalarda Dönüşüm

Walras'la iktisat biliminin temel postülaları tepeden tırnağa dönüşür. Şunu baştan belirtmekte sakınca olmayacak: Bugün iktisat teorisi -geçirdiği ileri sürülen tüm değişime karşın- söz konusu devrimin temel felsefesi ve postülaları ile örülüdür.

Önce, iktisat teorisi bu devrimsel dönüşümle genel olarak “iktisat kategorisini” bir iktisadi analiz kavramı olmanın ötesine götürmüş, kendi epistemolojisini insan bilimlerinin tümüne yaymak istemiş ve bunda da azımsanmayacak bir başarı göstermiştir. İnsan bilimlerini egemenliği altına alma, iktisat teorisine postmodern diyebileceğimiz dönemin genel olarak düşünsel alt yapısını oluşturma olanağı dahi vermiştir.

“Smith'in yanlısına düşmemek, bilimi sanat veya etik sanmamak için Walras bilimi, sanatı ve morali ayırmayı önerir (Walras,1926:11). Etiği bilimden kopararak bir yandan ekonomi politığın çıkış felsefesi ile ilişkisini sona erdirir, diğer yandan bugünün iktisat biliminin ontolojisini oluşturur.

Rasyonalizm iktisat teorisinin temel postülalarından olduğuna göre, “ideal tiplerden yola çıkılarak teorem inşa edilip akıl yürütülecektir” (Walras,1926:29). Walras metoda ilişkin tezini desteklemek için geometriden örnek verip, teoremlerin orada da ancak ideal koşullar altında geçerli olacağını söyleyecektir. “Gerçeklik ancak art arda geometride elde edilen sonuçları doğrular” (Walras,1926:30) deyip “gerçekliğin ancak teorem sonuçlarının tatbiki için elverişli bir alan yarattığını” söyleyecektir.

Gerçeklik, modellere ait olacaktır. Hatta bu, Solow'a “insan tabiatı öylesine ilginç ki sezgiye hiç yer vermeyen bir teoriyi kabul etmekten garip bir tat almaktadır” (Kirman,2011:77) dedirtecektir. Teori, matematiksel modellerin inşası için gerekli olan ve ciddi, soluklu bir gözlemden çok iktisatçının iç gözlemine (*introspection*) dayanan postülalarla oluşturulacaktır.

Böylece iktisat bilimi hareket postülalarıyla ve analiz süreçleriyle Humecu ve Smithçi bir evrenden kopmuştur.

Walliser, iktisat teorisinin bugünkü görüntüsünü şöyle özetlemektedir: İktisat teorisi genel olarak bugün artık araçsal ve deterministik bir karakter taşımaktadır. Monolitik bir yapı görüntüsü vermektedir. Diğer disiplinler onun için salt birer yardımcı olarak görülmektedir (Walliser,2011:146).

5. Sağduyu Yerini Rasyoya Bırakırken Veya İktisadın İnsanı Sağduyudan Arındırılırken

Bilinmez, belki de ekonomi politiğin dinin ve siyasanın ötesine koymak istediği, Mill'in özgürleştirmeyi amaçladığı insan tekrar ve yine kendi yarattığı bir despotizmin tutsağı olacaktır; çünkü iktisat teorisinin insanı önce "kendi için şey"dir ve diğer "kendi için şey"lerle ekonomi politiğin "piyasa"sından farklı bir mekânda, farklı bir amaç içinde karşılaşacaktır. "Kendi için şey" salt rasyosu ile diğerini dışlayarak tabiatın da üzerinde egemenlik kurmaya soyunacaktır.

Smithçi felsefede ve "Ulusların Zenginliği"nde bireyin şeyle ilişkisi diğeri ile ilişkinin bir aracı idi ancak; asıl olan insanın insanla ve tabiatla ilişkisi idi. Nedret (*rareté*) hali de ancak o zaman doğuyordu.

Tabiattan alınabileceklerin sınırına gelindiğinde yetingen davranabilmek eylemin etikle ilişkilendirilmesi anlamına gelir. Ekonomi politiğin etiği yetingenliği öngörürken tahakkümü değil tabiatla uyumu öngörüyordu. Diğerine gitmek ve tabiatla karşılaşmak rasyonel rekabet şartlarından çok, yetingenliği de içerebilecek bir uyum arayışını gerektiriyordu.

Çıkarını ve doyum noktasını aramayı, kendisi için yarar sağlamayı tek eylem nedeni olarak kabul eden teori, doğaldır ki etik olanı dışlayacaktır. Sistematik çıkar arayışı bu teorisinin insanının tek kendini var ediş biçimi olarak kalacaktır. Rekabet de bu durumda, bir yandan çıkarın en yükseğe çıkarılmasının aracı olarak duracak, öte yandan ve belki de bunun kadar önemli olarak, kendi dışına koyduğu veya "dışsallaştırdığı" diğeriyle bir ilişki biçimi oluşturmasını sağlayacaktır.

İktisat, ekonomi politiğin insanından ayrı "yeni" bir insan projesinin içindedir artık. Varılan aşamada, ekonomi politikte Humecü-Smithçi bilimsel süreçlerin tersine, duyusal olan bilginin kökeninin soyutlanmış, tarihsel ve toplumsal süreçlerin dışarıda bırakılmış olduğu düşünüldüğünde, Husserl'in de belirttiği gibi, bilginin tüm karakteristiklerine ulaşmak olanaksız hale gelmiştir (Husserl,2004:13-14). Tüm sezgisel, duyumsal, metafizik unsurlardan soyutlanmış aklın hakikate erişmesi pek anlaşılır gelmemektedir.

Nihayet bireysel ve toplumsal düzeyde klasiklerin özgürlük düşünün sona ermesidir.

6. Spinoza Ne Diyor?

Bütün yukarıda anlatılanlardan sonra, artık şu temel soru sorulabilir: İktisat biliminin temel postüllarının simgesi olarak niteleyebileceğimiz “insan tipolojisi” gerçekten mevcut mudur? Ardından diğer soru gelecektir: Etiğin olmadığı bir yerde toplum nasıl oluşacaktır?

Rekabet–rasyonalite-realite sarmalında, iktisat teorisinin nasıl hayali–teorik bir kurguya sahip olduğunu gördük. Yeni liberalizmin önde gelen Hayek, Von Mises gibi düşünürleri doğacı (natüralist) bir yaklaşımda olmadıkları için bu kurgunun antropolojik temelleri olduğu tezini ileri sürmezlerse de evrensel bir teori olma niteliği iktisat teorisini antropolojik bir temel arama ihtiyacına götürecektir. Evrenselliğinden söz edildiğine göre bu insanın antropolojik temellerinin irdelenmesi ve iktisat teorisinin “insanın” bu yaklaşım perspektifinde sorgulanması gerekiyor.

Üretilen insanın antropolojik temelleri olduğu tezi, onun evrensel olduğu önerisinde kullanılmış gözükmektedir. Fakat iktisat teorisini siyaset felsefesi içeriğinde ve geniş anlamda yeni liberalizmin içine oturttuğumuzda bir diğer red gözden kaçmayacaktır: Spinozacı antropoloji ve felsefenin insan kurgusu da reddedilecektir. Gerçekten de ilginç bir şekilde, Spinozacı antropolojinin insan kurgusunun, her zaman değilse de zaman zaman Smith’in insanıyla çakıştığı görülür. Böylece iktisat teorisinin insanına, antropolojik ve sosyolojik itiraz Smith’ten önce Spinoza’dan gelecektir.

Açıkça görülüyor; birey var olmanın peşinde, bu anlamda faydasını artırmanın peşinde olacak ama bu “a priori” belli bir konu içermeyecektir. Öyleyse varlığın özü genel olarak da özel olarak da sistematik ve rasyonel arayışlara bağlı olamaz. “*Conatus*” sistematik olarak bu durumda belli bir konu, örneğin sistematik bir *kâr* arayışı içinde olamaz. Duygulanışların getirdiği tutkuların çeşitliliği ve karmaşası içinde bunların bireyi karar almaya itme şekli önceden kestirilemez.

Varlığın özgürleşme süreci içinde somutlaştığı politik liberalizmin öncülerinden Spinoza için (Spector,2007) insan doğasına özgü olan şey taklit ve duygulanıştır; diğeriyle birlikteliktir bu durumda. Spinoza şöyle yazacaktır:

“Kendimizde veya sevilen şeyde, ya onu, ya bizi sevinçle uygulandırdığını hayal ettiğimiz her şeyi kabul etmeye çabalarız ve tersine ya onu ya da bizi kederle uygulandırdığını hayal ettiğimiz her şeyi de inkar etmeye çalışırız.” (Spinoza,1965:158):

Spinoza insan doğasında duyguların etkileşiminin aslına işaret etmektedir. Davranışın antropolojisi bitmeyen bir zenginleşme süreciyle örülü değildir. Spinoza’da insanın öbürüne gitme isteğiyle beraber duyguların taklidi vardır. Çıkar, varlığın özünün korunması anlamında vardır ama bu bir iktisadi kategoriye gitme anlamında değildir. Çıkar vardır ama bu iktisat teorisindeki sistematik bir biriktirmeye, sermaye oluşturmanın rasyosuna denk düşmeyecektir. Diğerine gitme, kendi dışına koyduğuyla çatışma, rekabet amaçlı değil, bir anlamda duygudaşlık oluşturma amaçlıdır.

Spinoza’nın insanının temel eylem nedeniyle Smith’inki arasındaki benzerlik açıktır. Temel eylem nedeni, Spinoza’nın “conatus”unu anımsatırcasına, sıkıntıdan veya ölüm sıkıntısından kurtulmaktır Smith’in sisteminde. Smithçi “sistemde” temel eylem nedeni, karşısındakine ulaşmak, duygu benzeşmeleri yakalamaktır.

Smith, “başka insanların bizim ruhumuzdakilerle özdeş duygular içinde olduklarını görmek kadar hoşumuza giden bir şey yoktur” (Smith,1976:32) diyecektir.

Smithçi ve Spinozacı antropoloji iktisat teorisinin önerilerinden net bir şekilde ayrılırken kendi aralarında birçok noktada örtüşmektedirler. İkisinde de kendi çıkarıyla başkasının çıkarı birbirinden ayrılmaz bir şekilde duygu özdeşliğini oluşturmaktadır.

7. Sonuç

Bugünü anlamak, geleceği bilmek ve kesin öngörülerle egemenlik oluşturmak ve önce kendisi, sonra diğeri ve nihayet doğa ve toplum üzerinde tahakküm kurmak... Rasyonun bu tutkusu fiziki bilimlerde somutlaştı. İktisat bilimi ona öykünerek yeni dönemlerin fizik bilimi olmaya soyundu. Geleceğin gizinin anahtarını elinde bulundurduğunu açıkladı.

Bilim böylece insan doğasının yarısını bilmek ve egemen olmak amacını gerçekleştirecekti. Halbuki sistem öylesine oluşmuştur ki öngörülerimiz belirsiz kalmalıdır. İnsan kendisini her düşündüğünde bir an sonrasını düşünme eğilimindedir. Bu insan iktisat teorisinin salt kendisi için var olan insanı ise, bu eğilim daha da güç kazanacaktır ama bir an sonrasının ne olacağını bilmemize imkan yoktur.

Öyleyse bilim öngörülemez ve endişeyi içerecektir; bu kaçınılmazdır.

Salt *kendisi için* ve maddi dünyada var olan bu insan ekonomi politiğın ve Spinoza'nın ancak başka biriyle var olan ve ondan etkilenen insanının yerini almıştır.

İktisat teorisi değışmiştir; evet, heterodoksinin birçok eleştirisini hazmedip içselleştirme başarısını göstermiştir. Ama bu aslında şekilden ibaret kalmıştır.

Maddi bir dünya içinde ve yalnız olan insan iktisat teorisinin bilimsel çözümlemesinin temel hareket noktasıdır. Ne kadar değışse de metodolojisi genel olarak bu yalnız birey üzerine kurgulanmıştır. Bu birey klasik teorinin Lockecu veya Smithçi anlamdaki hukuksal bir gelenekten ayrılarak daha çok Bentham-Condillac çizgisinde bir haz arayışı içinde olacak ve dünyanın neresinde olursa aynı şekilde davranacaktır.

Son olarak şunu söylemek gerekiyor: 17. yüzyıl akılı gerekli bir araç olarak kullandı. Akıl gerekli ve yeterliydi bütün problemleri çözmek için. Rasyo kimi problemleri çözerken yenilerini yarattı.

Artık aklın duyguya ihtiyacı var gibi görünüyor.

KAYNAKLAR

Arosio, E. Malherbe M, (2007), Philosophie Française et Philosophie écosaise, Vrin, Paris.

Gusdorf, G. (1993), Le Romantisme I, Editions Payot, Paris.

Hazard, P. (1961), La crise de la conscience européenne, Fayard, Paris.

Heidegger, M. (1962), Chemins qui ne mènent nulle part, Gallimard, Paris.

Hume, D. (1947), Enquête sur les principes de la morale, Editions Aubier Montaigne, Paris.

Husserl, E. (2004), La Crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendentale, Gallimard, Paris.

Kirman, A. (2011), “La crise actuelle est aussi une crise de la théorie économique”, L'économie une science qui nous gouverne, Actes Sud, Paris.

Koyré, A. (1978), Du monde clos à l'univers infini, Gallimard, Paris.

Le Masne, P. (2002), “La rupture de Carl Menger avec l'économie classique”, L'économie politique No: 14, Paris

Ost, F. (1995), La nature dans la loi, Ed la découverte, Paris.

Sarfati, M. (2010), "Ekonomi Politğin İnsanı" "Kim"dir?, Derin Yayınları, İstanbul.

Smith, A. (1976), Théorie des sentiments moraux, Ed PUF, Paris.

Spector, C. (2007), "Le spinozisme politique aujourd'hui", Esprit, Mai 2007, Paris.

Spinoza, (1965), Ethique, Flammarion, Paris.

Walliser, B. (2011), "La science économique", L'économie une science qui nous gouverne, Actes Sud, Paris.

Walras, L. (1926), Eléments d'économie politique pure, ou Théorie de la richesse sociale, Ed R. Pichon et R. Durand-Auzias, Paris.